

**ԱՐՏԱԿ ԶԱՐԳԱՐՑԱՆ
(ՀՀ ԳԱՍ ԱԻ)**

**ԹՈՒՐՔԻԱ-ՎՐԱՍՏԱՆ ԱՌԵՎՏՐԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ Մ. ՍԱԿԱՇՎԻԼԻԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅԱՆ
ՇՐՋԱՆՈՒՄ**

1988 թ. Սարփիի անցակետի բացումով Թուրքիայի և Վրաստանի միջև սկսվեց այսպես կոչված «Ճամպուրկային առևտրի» փուլը: Երկկողմ առևտրատնտեսական համագործակցությունը կարգավորող առաջին պայմանագիրը ստորագրվեց 1992 թ. հուլիսի 30-ին Թբիլիսիում¹: Այս պայմանագրով կողմերը համաձայնություն էին ձեռք բերում ներմուծվող և արտահանվող ապրանքների համար կիրառել ավելի պարզեցված մաքսատուրք: Կողմերը պայմանավորվեցին բարելավել նաև բանկային ոլորտի գործակցությունը՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ տնտեսության այս սեգմենտը հանդիսանում էր առևտրային և գործարար միջավայրի զարգացմանն ուղղված ամենակարևոր ոլորտներից մեկը:

Երկկողմ առևտրային հարաբերությունների զարգացման մեջ մասնավոր սեկտորի ներգրավվածությունն ապահովելու նպատակով թուրքական «Էքսիմ» բանկը Վրաստանին տրամադրելու էր 20 մլն դոլարի վարկ: Բացի այդ, Վրաստանը Թուրքիայից ստանալու էր 50 մլն դոլարի լրացուցիչ վարկ²: Այս համաձայնագրով նաև նախատեսված էր երկու երկրների կառավարությունների միջև երկկողմ տնտեսական և առևտրային հարաբերությունների հետագա զարգացումը խթանելու նպատակով ստեղծել թուրք-վրացական միասնական տնտեսական հանձնաժողով³:

Երկանում, մինչև 2004 թ. Վրաստանի և Թուրքիայի միջև առևտրատնտեսական հարաբերությունները կրում էին տարերային բնույթ (տե՛ս Աղյուսակ 1): Զգացվում էր համակարգային մոտեցման բացակայություն, Վրաստանի տնտեսության հանդեպ Թուրքիայի հետաքրքրության ոչ բավարար մակարդակ: Հետխորհրդային տնտեսա-

¹ Совместное Грузино-Турецкое заявление, Свободная Грузия, 01.08.1992.

² Նույն տեղում:

³ Özbay R., Gürcistan Sosyo-Ekonomik Yapısı Dünyave Türkiyeile İlişkiler, Istanbul, 2014, s. 219.

կան ճգնաժամը, անցումը շուկայական տնտեսության, հստակ տնտեսական դոկտրինի բացակայությունն օր օրի ավելի էր խորացնում Վրաստանի տնտեսական ճգնաժամը: Այս ամենին գումարվում էին նաև ներքին միջէթնիկական բախումները, քաղաքացիական պատերազմը, հանցագործությունն ու կոռուպցիան, որի արդյունքում Վրաստանի տնտեսությունն աննախադեպ անկում ապրեց⁴: «Վարդերի հեղափոխությունից» հետո Վրաստանի տնտեսությունը սկսեց արձանագրել տեսանելի ու շոշափելի բարեփոխումներ գրեթե բոլոր բնագավառներում: Վրաստանի նոր տնտեսական քաղաքականությունը նշանավորվեց երկրի հարկային համակարգի և շուկայի ազատականացմամբ, որի շնորհիվ ստեղծվեց ավելի բարենպաստ միջավայր ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին ներդրողների համար, ձևավորվեց ձեռներեցությունը խրախուսող ու աջակցող միջավայր: Ինչպես նշում է Վրաստանի նախկին վարչապետ Վ. Գուրգենիձեն՝ «.. դա իսկական ձեռնարկատիրական հեղափոխություն էր»⁵:

Ինչպես Վրաստանի, այնպես էլ Թուրքիայի քաղաքական վերնախավերը ցուցաբերում էին շահագրգռվածություն ու քաղաքական կամք՝ երկկողմ առևտրատնտեսական հարաբերությունների խորացման ուղղությամբ: 2004-2013 թթ. ընթացքում երկու երկրների միջև ստորագրվեցին շուրջ յոթ տասնյակ երկկողմ և բազմակողմ պայմանագրեր, որոնք վերաբերում էին առևտրի ազատականացմանը, վիզայի ռեժիմի վերացմանը, կրկնակի հարկման համակարգի վերացմանը, բնական գազի և նավթի փոխադրման, բարձր լարման էլեկտրականության մատակարարման, բեռնափոխադրումների ոլորտներին⁶:

Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ այս պայմանագրերի և երկրի տնտեսության մեջ կատարված արտաքին ներդրումների շնորհիվ Վրաստանի տնտեսությունը ենթարկվեց արմատական բարեփոխումների: Երկրի տնտեսության մեջ գերակա ուղղություն դարձան տարանցիկ

⁴ Georgia's Libertarian Revolution Part one: Georgia as a model Berlin – Tbilisi – Istanbul, 10 April 2010,

http://www.esiweb.org/pdf/esi_-_georgias_libertarian_revolution_-_part_one_-_georgia_as_a_model_-_10_april_2010.pdf

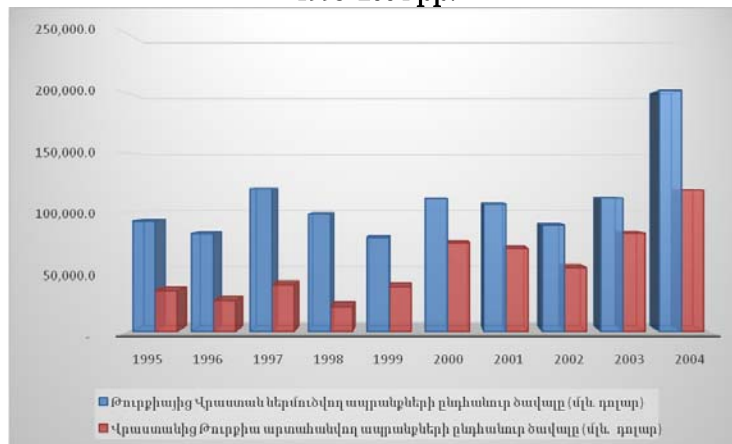
⁵ Georgian-Turkish Free Trade Agreement 2008: Implications Two Years After, The Black Sea Trust for Regional Cooperation, Tbilisi, March 2011, p 14.

⁶ Tvalodze S., Georgia-Turkey Trade Relations - Challenges and Opportunities, PMC Research Center, Tbilisi, 2016.

փոխադրումների ու ծառայությունների ոլորտները: Վրաստանը դարձավ տարանցիկ և սպասարկող երկիր տարածաշրջանային տնտեսական նախագծերի համար, որոնք ունեին աշխարհաքաղաքական ու ռազմավարական կարևորություն: Այս տնտեսական բարեփոխումների արդյունքում բարձրացավ նաև Վրաստանի քաղաքական կշիռն ու դերակատարումը տարածաշրջանային աշխարհաքաղաքական գործընթացներում:

Աղյուսակ 17

Վրաստանի և Թուրքիայի միջև փոխադարձ առևտրային հաշվեկշիռը 1995-2004 թթ.

Թուրքիայի վարչապետ Ռ. Թ. Էրդողանի՝ 2004 թ. Վրաստան կատարած պաշտոնական այցելությունը կարևոր նշանակություն ունեցավ երկու երկրների միջև առևտրատնտեսական համագործակցությունը զարգացնելու ու խորացնելու հարցում: Օգոստոսի 11-ին Ռ. Թ. Էրդողանը թուրք գործարարներից բաղկացած մեծ պատվիրակության ուղեկցությամբ ժամանեց Վրաստան⁸: Մ. Սաակաշվիլիլու հետ ունեցած համատեղ ճեպագրույցի ժամանակ Ռ. Թ. Էրդողանը շեշտեց, որ թուրք

⁷ Տե՛ս Վրաստանի Ազգային վիճակագրության գրասենյակի պաշտոնական կայքը, http://geostat.ge/index.php?action=page&p_id=134&lang=eng

⁸ Erdogan to visit Georgia, Turkish Press Review, 11.08.2004.

<http://www.hri.org/news/agencies/trkpr/2004/04-08-11.trkpr.html>

գործարարներից բաղկացած պատվիրակության հետ այցելությունը վկայում է այն մասին, որ Թուրքիան պատրաստ է խորացնել իր տնտեսական հարաբերությունները Վրաստանի հետ: Իր վրաց գործընկերոջ հետ հանդիպման ընթացքում Թուրքիայի վարչապետն առաջարկեց երկու երկրների միջև բացել երրորդ սահմանային անցակետը՝ Կարս-Ախալքալաք հատվածում՝ պատրաստակամություն հայտնելով այդ նախագծի համար գտնել համապատասխան ֆինանսավորում⁹: Կողմերը քննարկեցին նաև Բաքու-Թբիլիս-Ջեյհան նավթամուղի հարցը: Ռ. Թ. Էրդողանը ընդգծեց, որ նավթամուղի շահագործումը բավական կարևոր է երկու երկրների համար՝ շեշտադրելով այն հանգամանքը, որ նավթամուղը հնարավորություն կտա Վրաստանին ապահովել ավելի մեծածավալ արտաքին ներդրումներ երկրի տնտեսության մեջ: Կողմերը քննարկեցին նաև Կարս-Ախալքալաք-Թբիլիսի երկաթգծի կառուցման հարցը: Նույն թվականի մայիս ամսին Անկարա կատարած պաշտոնական այցի ժամանակ Մ. Սաակաշվիլին թուրքական կողմին առաջարկել էր պարզեցնել Սարփիի անցակետով դեպի Թուրքիա գնացող քաղաքացիների վիզայի տրամադրման գործընթացը: Նախագահ Սաակաշվիլին խոստացել էր, որ Վրաստանն այսուհետ կհեշտացնի այդ գործընթացը Թուրքիայի քաղաքացիների համար¹⁰: Հանդիպման վերջին օրը՝ օգոստոսի 13-ին, կողմերն այցելեցին Սարփիի անցակետ, որտեղ Մ. Սաակաշվիլին և Ռ. Թ. Էրդողանը համատեղ հայտարարությամբ ազդարարեցին այն մասին, որ Վրաստանի ու Թուրքիայի քաղաքացիներն այսուհետև առանց վիզայի կարող են հատել Սարփիի անցակետը¹¹:

Այսպիսով, կարելի արձանագրել, որ վարչապետ Էրդողանի այցելությամբ Վրաստանի և Թուրքիայի միջև սկսվեց առևտրատնտեսական հարաբերությունների նոր փուլ: Ինչպես Թուրքիայի, այնպես էլ Վրաստանի քաղաքական վերնախավը պատրաստ էր այդ նոր փուլի մեկնարկին: Թուրքիան դրա համար ուներ անհրաժեշտ ֆինանսական ռեսուրսներ, արտահանումը խրախուսող տնտեսական քաղաքականություն, համապատասխան տնտեսվարող սուբյեկտներ, որոնք

⁹ Erdoğan'dan Gürcistan'a: Gecikmeye tahammül yok, Sabah, 12.08.2004.

¹⁰ სააკაშვილი მიესალმება თურქეთის როლს აჭარის კრიზისის მოგვარების საქმეში, 20.04.2004.

<http://www.civil.ge/geo/article.php?id=6805&search>

¹¹ Sarp'tan vizesiz geçilecek, Milliyet, 13.08.2003.

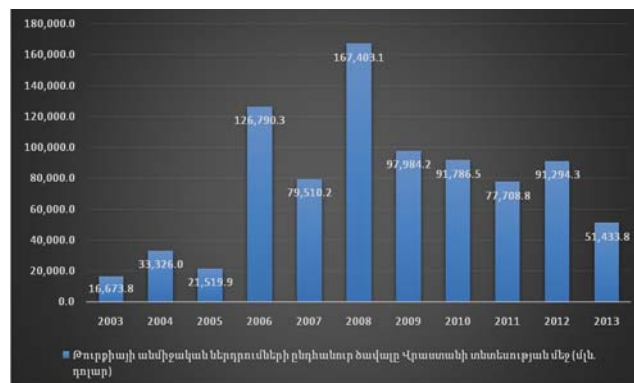
պատրաստ էին թուրքական արտադրանքն արտահանել Վրաստան, այստեղ զբաղվել ձեռնարկատիրական գործունեությամբ: Վրաստանը վերանայել էր իր երկրի հարկային համակարգը, ազատականացրել էր ներքին շուկան օտարերկրյա՝ հատկապես թուրք գործարարների և ներդրողների համար, թուրքական կապիտալի անարգել ներհոսքը ապահովելու համար ստեղծել էր բարենպաստ գործարար միջավայր: Անձամբ նախագահ Մ. Սաակաշվիլին քաջալերում ու աջակցում էր թուրք գործարարներին՝ Վրաստանի տնտեսության մեջ ներդրումներ անելու, երկրի տարածքում արտոնյալ պայմաններով գործունեություն ծավալելու համար: Մ. Սաակաշվիլու այս աջակցությունը լրացուցիչ ազդակ էր ոչ միայն թուրքական մանր ու միջին ձեռնարկատերերի, այլ խոշոր կապիտալի ներկայացուցիչների համար՝ ավելի համարձակ ներդրումներ անել Վրաստանի տնտեսություն մեջ:

2005 թ. տվյալներով Վրաստանում առկա էին թուրքական կապիտալով աշխատող 100-ից ավելի ընկերություններ, որոնք ներկայացնում էին հեռահաղորդակցության, վերամշակող արդյունաբերության, շինարարության, ծառայությունների մատուցման և այլ ոլորտներ: Վրաստանի տնտեսության մեջ իր ազդեցությունն ուժեղացնելու համար Թուրքիան կիրառում էր կենտրոնացված ներդրումային քաղաքականություն: Վրացական շուկա սկսեցին ներթափանցել թուրքական այնպիսի խոշոր տնտեսվարողներ, ինչպիսին էին Եվրոպայի ամենախոշոր ապակի արտադրող կոնցեռնը՝ «Turkiye Sise ve Cam Fabrikalari A.S.» (Sisecam), ծանր արդյունաբերության, շինարարության, սննդի արտադրության բանագավառում խոշոր արտադրող «Sener Arda» կազմակերպությունը, որն իրականացնում էր Բաթումիի նավահանգստի արդիականացումն ու վերազինումը, կառուցում էր թուրք-վրացական միջազգային առևտրի կենտրոնը Թբիլիսիում: Թուրքական մեկ այլ կազմակերպություն՝ «Arda Enterprises Ltd»-ը, Քոբուլեթիում կառուցեց ամսական 1200 տ. արտադրություն ունեցող ալրադաց: Թուրքական «Turkcell» բջջային օպերատորը հանդիսանում է վրացական «Geocell» ընկերության գլխավոր բաժնետերը: «Delta Petrol» նավթային ընկերությունը, որը հանդիսանում է «Transteknik» հողիինգի քույր ընկերությունը, սպասարկում է Փոթիի նավթահորերը, ինչպես նաև իրականացնում է ծովային բեռնափոխադրումներ: Կազմակերպությունը կատարել էր մոտ 15 մլն դոլարի ներդրում Փոթիի նավթային տերմինալում, հանդիսանում էր «Georgian-Turkish Channel Energy» ընկերության 75 տոկոս

բաժնետոմսերի սեփականատերերը և ցանկանում էր սեփականաշնորհել Փոթիի նավահանգիստը¹²: Վրաստանի տնտեսության մեջ զգալիորեն ներթափանցել էին նաև թուրքական այնպիսի շինարարական խոշոր կազմակերպություններ, ինչպիսին էին՝ «Baytur», «Borova», «Burc», «TML», «Ustay» և «Zafer»: Թուրքիան իր հետաքրքրությունն էր ցուցաբերում նաև Վրաստանի տուրիզմի և գյուղատնտեսության բնագավառների նկատմամբ: Այսպիսով, 2003-2013 թթ. ընթացքում Վրաստանի տնտեսության մեջ Թուրքիայի կատարած ուղղակի ներդրումները կազմեցին 855 մլն. դոլար (տե՛ս Աղյուսակ 2), որը կազմում էր երկրի տնտեսության մեջ կատարած օտարերկրյա անմիջական ներդրումների մոտ 12%-ը¹³:

Աղյուսակ 2¹⁴

**Վրաստանի տնտեսության մեջ Թուրքիայի կատարած ուղղակի
ներդրումները 2003-2013 թթ.**

Վրաստանը դարձավ առաջին հետխորհրդային երկիրը, որտեղ Թուրքիային հաջողվեց շրջանցել Ռուսաստանին և դառնալ նրա թիվ

¹² Özbay R. D., նշվ. աշխ., էջ 218:

¹³ Տե՛ս Վրաստանի Ազգային վիճակագրության գրասենյակի պաշտոնական կայքը,

[/http://geostat.ge/index.php?action=page&p_id=2231&lang=eng/](http://geostat.ge/index.php?action=page&p_id=2231&lang=eng/)

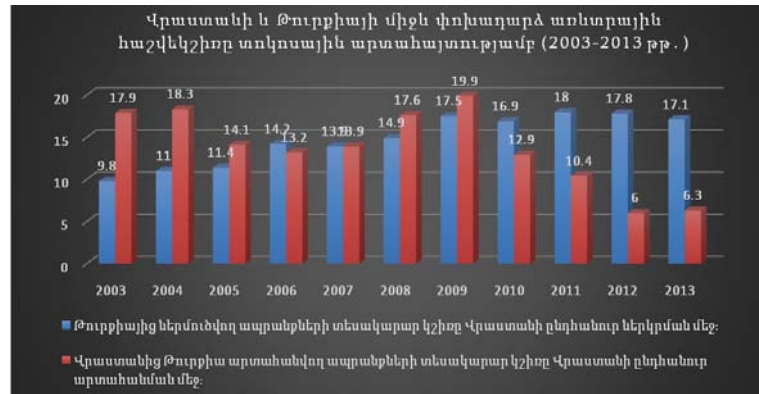
¹⁴ Տե՛ս Վրաստանի Ազգային վիճակագրության գրասենյակի պաշտոնական կայքը,

[/http://geostat.ge/index.php?action=page&p_id=2231&lang=eng/](http://geostat.ge/index.php?action=page&p_id=2231&lang=eng/)

մեկ առևտրային գործընկերը¹⁵: Սկսած 2006 թ. արտաքին առևտրի շրջանառության ոլորտում, իսկ 2008 արտահանման բնագավառում, Թուրքիան դարձավ Վրաստանի գլխավոր առևտրային գործընկերը: Նրան բաժին էր ընկնում Վրաստանի արտաքին առևտրի շրջանառության 14.9 % և ներմուծման 17.6 %-ը¹⁶:

Աղյուսակ 3-ում և 4-ում ներկայացված է Վրաստանի և Թուրքիայի փոխադարձ առևտրային հաշվեկշիռը 2003-2013 թթ. ընթացքում:

Աղյուսակ 4 ¹⁷

Պաշտոնական տվյալները փաստում են, որ 2003 թ. հետ համեմատած, 2013 թ. Վրաստանի արտահանումը Թուրքիա աճել էր մոտ 2 անգամ և կազմում է 184 մլն դոլար: Համեմատության համար պետք է նշենք, որ այդ նույն ժամանակահատվածում Թուրքիայից Վրաստան ներմուծման ծավալն աճել է գրեթե 12 անգամ և կազմում է 1.410 մլն դոլար: Շնորհիվ այն հանգամանքի, որ Վրաստանի ներքին շուկան սպառում է թուրքական արտադրության տարբեր իրեր ու ապրանքներ, Թուրքիայում ստեղծվում է տարեկան 60.000 աշխատատեղ: Ընդ որում, թուրքական ապրանքատեսակները հատկապես գրավում էին վրա-

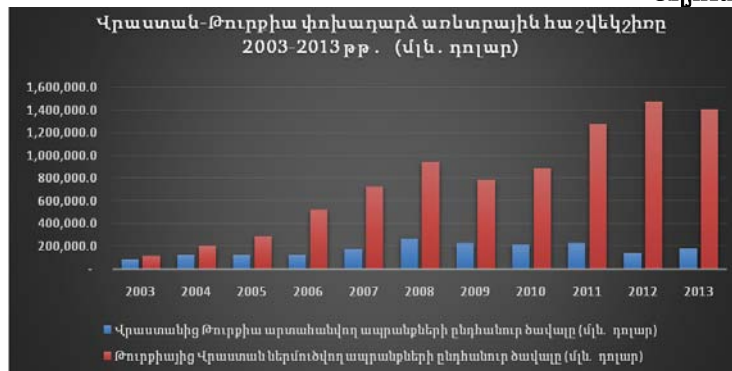
¹⁵Gelikpala M., Turkey as a Regional Power and the Caucasus, Insight Turkey. 2007. Vol. 9, № 2. p. 28.

¹⁶ Арчвадзе И., նշվ. աշխ.:

¹⁷ Տվյալները՝ Վրաստանի ազգային վիճակագրական գրասենյակի պաշտոնական կայքից: /<http://www.geostat.ge/index.php?action=0&lang=geo/>

ցական շուկայի այն սեգմենտը, որտեղ մինչև 2000 թ. վրացական արտադրության ապրանքները գրեթե մենաշնորհային դիրքեր էին զբաղեցնում¹⁸:

Աղյուսակ 5¹⁹

Իրականում, Վրաստանը Թուրքիայի արտաքին առևտրի շրջանառության մեջ գրավում էր երկրորդական տեղ: 2012 թ. տվյալներով նրան բաժին էր ընկնում Թուրքիայի արտահանման 0.9%, իսկ ներմուծման 0.07%: Վրաստանը անգամ չի մտնում Թուրքիայի 20 խոշոր առևտրային գործընկերների ցանկի մեջ²⁰: Վրացական շուկայում թուրքական ապրանքների սպառումը հիմնականում իրականացվում էր արտագնա աշխատողների կողմից դեպի Վրաստան կատարվող դրամական փոխանցումների հիման վրա: Թուրքիայից ներմուծվող ապրանքների տարեկան ծավալն ուղիղ համեմատական է այդ փոխանցումներին: Ընդ որում, Թուրքիայից ներմուծվող ապրանքները փակում էին այդ դրամական փոխանցումների 80-90%-ը: Օրինակ, 2013 թ. վրաց արտագնա աշխատողների կողմից կատարվել էր 1477 մլն դոլարի

¹⁸ Kartal Ç., Gürcistan ve Türkiye ilişkileri, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2007, s. 151.

¹⁹ Տե՛ս Վրաստանի Ազգային վիճակագրության գրասենյակի պաշտոնական կայքը,

[/http://geostat.ge/index.php?action=page&p_id=2231&lang=eng/](http://geostat.ge/index.php?action=page&p_id=2231&lang=eng/)

²⁰ Арчвадзе И., նշվ. աշխ.:

դրամական փոխանցումներ: Իսկ Թուրքիայից ներմուծել էր 1346 մլն դոլարի ապրանք²¹:

Վրաստանի և Թուրքիայի միջև առևտրատնտեսական հարաբերությունների զարգացման համար մեծ նշանակություն ունեցավ «Ազատ առևտրի համաձայնագիրը» (այսուհետ՝ ԱԱՀ), որը ստորագրվեց 2007 թ. նոյեմբերի 21-ին՝ Թբիլիսիում անցկացվող Վրաստան-Թուրքիա բիզնես ֆորումի շրջանակներում²²: Փաստաթուղթը ստորագրելուց հետո նախագահ Մ. Սաակաշվիլին անձամբ շնորհակալություն հայտնեց Թուրքիայի նախագահ Ա. Գյուլին պայմանագրի ստորագրմանը խոչընդոտող բոլոր արգելքները վերացնելու և այն կարճ ժամկետներում վերջնական տեսքի բերելու համար²³: Վրաստանի համար այս պայմանագիրը նշանակալի առաջընթաց էր տարածաշրջանային կարևոր գործընկերոջ՝ Թուրքիայի հետ, ինչպես առևտրային, այնպես էլ քաղաքական ու տնտեսական հարաբերությունների բարելավման տեսանկյունից:

Համաձայնագիրն ուժի մեջ մտավ միայն հաջորդ տարի՝ 2008 թ. նոյեմբերի 1-ին: Թուրքական մամուլի փոխանցմամբ՝ այդ համաձայնագրի շուրջ բանակցությունները սկսվել էին դեռևս 2006 թ. Դեկտեմբերից, երբ Անկարա էր ժամանել Վրաստանի նախագահ. Մ. Սաակաշվիլին²⁴: Անհրաժեշտ է նշել, որ ԱԱՀ-ի շուրջ ընթացող բանակցություններն ոչ միշտ են հարթ ընթացք ունեցել: 2006 թ. դեկտեմբերին Վրաստանում Թուրքիայի դեսպանությունը Վրաստանի կառավարությանը ներկայացրեց Թուրքիայի և Վրաստանի միջև ազատ առևտրի համաձայնագրի թուրքական տարբերակը: Այս տարբերակի շուրջ քննարկումների առաջին փուլը տեղի ունեցավ 2007 թ. փետրվարին Անկարայում: Այդ փուլում թուրքական կողմը դեռ պատրաստ չէր գնալ զիջումների, մասնավորապես կրճատել այն ապրանքների ցանկը, որոնց ներմուծումը Վրաստանից Թուրքիա արգելված էր: Նշենք, որ այդ ցանկը հասնում էր մոտ 140-ի²⁵: Այս ամենի հետևանքով համաձայնա-

²¹ Նույն տեղում:

²² Saakashvili Praises Turkey's Fast Decision on Free Trade Treaty, 21.11.2007. <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=16391/>.

²³ Նույն տեղում:

²⁴ Saakashvili Türkiye'ye geldi, Hürriyet, 19.12.2006

²⁵ Tsikhelashvili K., Chkhutishvili I., Georgian-Turkish Free Trade Agreement 2008: Implications Two Years After, Published by The European Initiative Liberal Academy

გრი ჯორჯ ენგელსის რწმუნებულებასთან დაკავშირებით დადგინდა, რომ 2007 წ. იანვარში იგი დაინიშნა საქართველოს საგარეო ურთიერთობების მინისტრის მოადგილედ. აღნიშნული ინფორმაცია მომდევნო წლის იანვარში გამოქვეყნდა. აღნიშნული ინფორმაცია მომდევნო წლის იანვარში გამოქვეყნდა. აღნიშნული ინფორმაცია მომდევნო წლის იანვარში გამოქვეყნდა.

აღნიშნული ინფორმაცია მომდევნო წლის იანვარში გამოქვეყნდა. აღნიშნული ინფორმაცია მომდევნო წლის იანვარში გამოქვეყნდა. აღნიშნული ინფორმაცია მომდევნო წლის იანვარში გამოქვეყნდა.

1. ფიქსირდება ადგილობრივი ხელისუფლების დონეზე არსებული ინფორმაციის დაზუსტების მიზნით;
2. ადგილობრივი ხელისუფლების დონეზე არსებული ინფორმაციის დაზუსტების მიზნით;

აღნიშნული ინფორმაცია მომდევნო წლის იანვარში გამოქვეყნდა. აღნიშნული ინფორმაცია მომდევნო წლის იანვარში გამოქვეყნდა. აღნიშნული ინფორმაცია მომდევნო წლის იანვარში გამოქვეყნდა.

აღნიშნული ინფორმაცია მომდევნო წლის იანვარში გამოქვეყნდა. აღნიშნული ინფორმაცია მომდევნო წლის იანვარში გამოქვეყნდა. აღნიშნული ინფორმაცია მომდევნო წლის იანვარში გამოქვეყნდა.

Tbilisi (EI-LAT), Tbilisi, March 2011, p 31.

²⁶ Tsikhelashvili k., Chkhutishvili I., 2011, p. 32.

²⁷ შეთანხმება თავისუფალი ვაჭრობის შესახებ საქართველოსა და თურქეთის რესპუბლიკას შორის, მუხლი 1. მიზნები, ნაწილი "b", "d", <https://www.matsne.gov.ge/ka/document/view/1311090>.

էին մաքսագերծման հարկերը և հայտնվում են ոչ շահեկան պայմաններում,

2. Վրաստանի օրենսդրական բացերը և օրենքները տարբեր կերպ մեկնաբանելու հնարավորությունը, գործնականում ստեղծում էր դժվարություններ արդար բիզնես վարելու համար,
3. Թուրքիայի հանդեպ վերաբերմունքը Վրաստանում, ընդհանուր առմամբ, այդքան էլ դրական չէ: Դա գալիս էր նախ և առաջ պատմական հիշողությունից, հետևաբար, թուրք գործարարների հանդեպ վստահությունն ու վերաբերմունքը լիովին դրական չէր կարող լինել,
4. 1990-ականների ընթացքում Թուրքիայից Վրաստան էին ներմուծվում անորակ ապրանքներ, ինչը թուրքական արտադրանքի հանդեպ ձևավորել էր բացասական վերաբերմունք,
5. Երկարատև ներդրումներ անելու համար բացակայում էր պետության կողմից անհրաժեշտ աջակցությունն ու հստակ երաշխիքները,
6. Վրաստանի ներքին շուկայի զարգացման վերաբերյալ անհրաժեշտ վերլուծությունների և հավաստի վիճակագրության բացակայությունը նույնպես խոչընդոտ էր երկարատև ներդրումներ իրականացնելու տեսանկյունից³¹:

Ամփոփելով, կարող ենք փաստել, որ Թուրքիան Վրաստանում իրականացնում էր տնտեսական էքսպանսիայի հստակ քաղաքականություն: Այս քաղաքականությանը նպաստում էին նաև Վրաստանի նոր իշխանությունները, որոնք Թուրքիայի հետ տնտեսական կապերի ամրապնդման և գործընկերային հարաբերությունների զարգացման համար ստեղծեցին համապատասխան պայմաններ: Թուրքական կապիտալի անարգել ներհոսքը դեպի Վրաստան ապահովելու համար Վրաստանի իշխանությունները ազատականացրեցին երկրի հարկային համակարգը, թուրք գործարարների համար ստեղծեցին արտոնյալ պայմաններում բիզնես վարելու հնարավորություն: Վրաստանի տնտեսության մեջ իր ազդեցությունն ուժեղացնելու համար Թուրքիան կիրառում էր կենտրոնացված ներդրումային քաղաքականություն: Ծանր և վերամշակող արդյունաբերության, շինարարության, սննդի արտադրության ու գյուղատնտեսության, հեռահաղորդակցության, բեռնափո-

³¹ Tvalodze S., Adeishvili G., Georgia-Turkey Trade Relations - Challenges and Opportunities, PMC Research Center, Tbilisi, 2016.

խաղրումների, նավթամշակման բնագավառներում հայտնի թուրքական մի շարք խոշոր ընկերություններ, շնորհիվ արտոնյալ պայմանների, կարողացան ներթափանցել Վրաստանի տնտեսության մեջ և այստեղ զբաղեցնել գերիշխող, եթե ոչ մենաշնորհային դիրքեր: Նման խոշոր ու փորձառու տնտեսվարող կազմակերպությունների ներթափանցումը Վրաստան գրեթե անհնարին էր դարձնում վրացական տնտեսվարողների գոյությունն այդ ոլորտներում, ինչը ենթադրում էր լիարժեք կախվածություն թուրքական արտադրանքից, տնտեսության այդ բնագավառներում ազգային արտադրության մասնակի կամ իսպառ բացակայություն: Վրաստանի տարածքում գործունեություն իրականացնող թուրք գործարարները ստանում էին պետական դոտացիաներ, իսկ Վրաստանի ո՛չ բյուջեն, և ո՛չ էլ տնտեսական քաղաքականությունը նման հնարավորություններ չէր տալիս սեփական տնտեսվարողներին: Նման անհավասար պայմաններում Թուրքիա-Վրաստան տնտեսական համագործակցության մասին խոսելը այդքան էլ տեղին չէ, քանի որ Վրաստանի տնտեսությունը իր զարգացման մակարդակով ու ծավալներով պատրաստ չէր նման համագործակցության: Թուրքիան բացահայտ տնտեսական էքսպանսիայի էր ենթարկում Վրաստանին, նրան օգտագործելով որպես սեփական արտադրանքի արտահանման համար շուկա:

2007 թ. ստորագրված ԱԱՀ-ը կարևոր քայլ էր երկկողմ առևտրատնտեսական հարաբերությունների զարգացման համար, սակայն այն չկարողացավ ապահովել ակնկալվող արդյունքները Վրաստանի տնտեսության համար: Վրաստանը տնտեսապես պատրաստ չէր ներթափանցելու Թուրքիա և դիմանալու այստեղի շուկայում գործող մրցակցությանը: Մյուս կողմից, անհրաժեշտ է նշել, որ Թուրքիայի պես դիմամիկ զարգացող, ժողովրդագրական առումով երիտասարդ երկրի հետ հարևանությունը Վրաստանի համար կարող էր ինչպես տնտեսական, այնպես էլ սոցիալ-մշակութային, մենթալ ու ժողովրդագրական բնույթի լուրջ հետևանքներ ունենալ: Վերջին տարիներին պահպանվող միտումների պայմաններում մեծանում է Թուրքիայի կողմից վրացական սպառողական շուկայի լիակատար կլանման վտանգը: Վրաստանի ռազմավարական նշանակության օբյեկտներին տիրանալը, Վրաստանի ներքին շուկայում գերիշխող դիրքերի գրավումը պետք է լուրջ ահագանգ լինի Վրաստանի իշխանություններին առ այն, որ երկիրը ընկնում է լիակատար տնտեսական կախվածության մեջ հարևան

Թուրքիայից: Տնտեսական կախվածությունը իր հերթին կարող է հանգեցնել նաև քաղաքական կախվածության:

ARTAK ZARGARYAN
(IOS)

**THE TRADE AND ECONOMIC RELATIONS BETWEEN
TURKEY AND GEORGIA
UNDER THE PRESIDENCY OF M. SAHAKASHVILI**

During the presidency of M. Saakashvili, the trade and economic relations between Georgia and Turkey went through unprecedented development. Turkey became one of the main trade and economic partners of Georgia. The Georgian authorities, at the level of the president, promoted the flow of Turkish capital into the country. The Turkish businessmen were provided with privileged conditions to foster development of their businesses on the territory of Georgia. Due to these prerogatives, Turkey was able to expand its economic presence and influence in Georgia. In fact, Turkey pursued a policy of economic expansion towards Georgia. Big Turkish companies in the field of heavy industry, construction, agriculture, telecommunications, transport, could easily penetrate the Georgian economy and take the dominant, if not monopolistic position in Georgia. In these circumstances, the appearance and development of such industrial trends in Georgian economy became practically impossible. This led to complete dependence on Turkish goods, and to a partial or complete absence of national production in relevant areas of the Georgian economy.